

De schaamte

Van Annie Ernaux verschenen eveneens
bij Uitgeverij De Arbeiderspers:

De plek (1985), vert. Edu Borger

De bevroren vrouw (1987), vert. Marianne Kaas

Een vrouw (1989), vert. Geerten Meijsing

Lege kasten (1990), vert. Marijke Jansen

Alleen maar hartstocht (1992), vert. Mirjam de Veth

Het voorval (2004), vert. Irene Beckers

De blik naar buiten (2007), vert. Marianne Kaas

Meisjeshervindingen (2017), vert. Rokus Hofstede

De jaren (2020), vert. Rokus Hofstede

Annie Ernaux

De schaamte

Vertaald door Rokus Hofstede

Uitgeverij De Arbeiderspers

Amsterdam • Antwerpen

Eerste en tweede druk 1998
Derde, herziene druk 2022

Copyright © 1997 Éditions Gallimard
Copyright Nederlandse vertaling © 1998 Rokus Hofstede /
bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam
Oorspronkelijke titel: *La honte*
Oorspronkelijke uitgave: Éditions Gallimard, Parijs

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar
gemaakt, door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van bv Uitgeverij De
Arbeiderspers, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslagontwerp: Bram van Baal
Omslagillustratie: © Annie Ernaux, alle rechten voorbehouden
Portret auteur: Catherine Hélie / Gallimard
Typografie: Mat-Zet bv, Huizen

ISBN 97 890 295 4652 2 / NUR 302

annie-ernaux.org
arbeiderspers.nl

Voor Philippe V.

‘Taal is geen waarheid. Taal is hoe wij bestaan in de wereld.’

Paul Auster, *Het spinsel van de eenzaamheid*

Mijn vader wilde mijn moeder vermoorden, op een zondag in juni, aan het begin van de middag. Zoals gewoonlijk was ik naar de mis van kwart voor twaalf gegaan. Daarna moest ik gebakjes halen bij de banketbakker in de winkelpassage, een verzameling noodgebouwen opgetrokken na de oorlog in afwachting van de voltooiing van de wederopbouw. Thuis trok ik mijn zondagse kleren uit en deed een makkelijk wasbare jurk aan. Toen de laatste klanten waren vertrokken en de luiken voor de etalage van de kruidenierswinkel waren vastgezet, gingen we aan tafel, waarschijnlijk met de radio aan, want op dat uur van de dag had je een komisch programma, *Le tribunal*, met Yves Deniaud in de rol van schlemiel die door een rechter met beverige stem voortdurend van idiote overtredingen beschuldigd en tot bespottelijke straffen veroordeeld wordt. Mijn moeder was in een slecht humeur. Zodra ze

aan tafel zat begon ze met mijn vader ruzie te maken en daar ging ze de hele maaltijd mee door. Ook toen de tafel afgeruimd en het zeil afgenomen was, bleef ze mijn vader verwijten maken, heen en weer lopend in de keuken – een piepkleine ruimte ingeklemd tussen het café, de winkel en de trap naar de bovenverdieping. Zo deed ze altijd wanneer ze boos was. Mijn vader was aan tafel blijven zitten, met zijn gezicht naar het raam, en gaf geen antwoord. Opeens begon hij krampachtig te trillen en te blazen. Hij stond op en ik zag hoe hij mijn moeder vastgreep en het café in sleurde, schreeuwend met een hese, onbekende stem. Ik vluchtte naar boven en liet me op mijn bed vallen, met mijn hoofd in het kussen. Toen hoorde ik mijn moeder gillen: ‘Mijn kind!’ Haar stem kwam uit de provisieruimte, naast het café. Ik holde naar beneden, de trap af, en riep ‘help!’ zo hard ik kon. In de slecht verlichte provisieruimte had mijn vader mijn moeder bij haar schouders beet, of haar nek. In zijn andere hand hield hij het kapmes dat hij uit het hakblok had getrokken waar het gewoonlijk in stak. Hier herinner ik me alleen nog gesnik en geschreeuw. Daarna zijn we alle drie weer in de keuken. Mijn vader zit bij het raam, mijn moeder is naast het fornuis blijven staan en ik zit onder aan de trap. Ik huil aan één stuk door. Mijn vader was nog steeds niet normaal, zijn handen trilden en hij had zijn onbekende stem. Telkens zei hij: ‘Wat huil je nou, jou heb ik toch niets gedaan.’ Ik herinner me een zin die ik gezegd heb: ‘Door jou

kom ik in de narigheid.’* Mijn moeder zei: ‘Toe, het is afgelopen.’ Later zijn we met ons drieën wezen fietsen op het land in de omgeving. Toen we thuiskwamen deden mijn ouders het café weer open, zoals altijd op zondagavond. Er is nooit meer met een woord over gesproken.

Het was 15 juni 1952. De eerste datum uit mijn kinderjaren die ik me nauwkeurig herinner. Daarvóór is er alleen een verglijden van de dagen en van de data op het schoolbord en in de schriften.

Later heb ik een paar maal tegen een man gezegd: ‘Mijn vader wilde mijn moeder vermoorden toen ik bijna twaalf was.’ Dat ik behoefte had deze zin uit te spreken, betekende dat ik gek op de man was. Stuk voor stuk zwegen ze nadat ze de zin hadden gehoord. Ik zag dat ik een vergissing had begaan, dat ze voor zoiets niet ontvankelijk waren.

Ik schrijf deze scène voor het eerst. Tot op de dag van vandaag hield ik het voor onmogelijk dat te doen, zelfs in een dagboek. Als een verboden handeling waarop onvermijdelijk straf zou volgen. Misschien de straf dat ik daarna helemaal niets meer zou kunnen schrijven. (Een soort van opluchting toen ik zonet constateerde dat ik doorschreef zoals eerder, dat er niets verschrikkelijks was gebeurd.) Sinds ik

* In Normandië betekent de uitdrukking *gagner malheur* (‘in de narigheid komen’) dat iemand na een grote schrik voor altijd gek en ongelukkig wordt.

het voor elkaar heb gekregen dit verhaal te vertellen, heb ik de indruk dat het eigenlijk om een banaal incident gaat, een incident dat veel vaker in gezinnen voorkomt dan ik me had voorgesteld. Misschien maakt het vertellen van een verhaal, om het even welk verhaal, elke daad normaal, ook de meest dramatische. Maar omdat ik deze scène altijd met me heb omgedragen als een beeld zonder woorden of zinnen, behalve dan de zin die ik tegen mijn minnaars zei, komen de woorden die ik gebruikte om de scène te beschrijven me vreemd, haast ongepast voor. Het is een scène voor anderen geworden.

Voordat ik begon dacht ik dat het me zou lukken me elk detail voor de geest te halen. Feitelijk is het enige wat ik onthouden heb de sfeer, de plek in de keuken waar elk van ons stond, een paar woorden. Ik weet niet meer wat de aanleiding van de ruzie was, of mijn moeder haar witte mouwshort nog aan had of dat ze het met het oog op het aanstaande fietstochtje al had uitgetrokken, wat we aten. Van de zondagochtend kan ik me niets bijzonders meer te binnen brengen, afgezien van wat tot de gewoonten behoorde, de mis, de banketbakker, enzovoort – hoewel ik, zoals ik later ook voor andere gebeurtenissen zal doen, dikwijls moet zijn teruggegaan in de tijd, naar de tijd waarin de scène nog niet had plaatsgevonden. Waar ik daarentegen wel zeker van ben, is dat ik mijn blauwe jurk met witte stippen droeg, want in de twee zomers waarin ik die jurk ben blijven dragen,

dacht ik bij het aantrekken steeds: dit is de jurk van toen. Zeker ben ik ook van het weer, een afwisseling van zon, wolken en wind.

Naderhand is die zondag als een filter komen in te staan tussen mij en alles wat ik meemaakte. Ik speelde, ik las, ik deed zoals altijd maar ik was er nooit helemaal bij. Alles was kunstmatig geworden. Lessen die ik voordien maar één keer hoefde te lezen om ze te kennen, onthield ik nu slecht. Een overbewuste geest die zich nergens aan hechtte, nam de plaats in van mijn nonchalance van vlugge leerling.

Het is een scène waarover geen oordeel mogelijk was. Mijn vader die zielsveel van me hield had mijn moeder die zielsveel van me hield uit de weg willen ruimen. Omdat mijn moeder christelijker was dan mijn vader, zij degene was die over het geld ging en zij mijn onderwijzeressen ontmoette, moest ik het wel vanzelfsprekend vinden dat ze tegen hem tekeering zoals ze tegen mij tekeering. Nergens kon een fout of schuldige worden aangewezen. Ik moest er alleen voor zorgen dat mijn vader mijn moeder niet vermoordde en in de gevangenis kwam.

Ik geloof dat ik maanden, misschien wel jaren heb gewacht op een herhaling van de scène – ik was er zeker van dat die zich opnieuw zou voordoen. Als er klanten waren voelde ik me rustiger, ik was beducht voor de momenten waarop we

met ons drieën alleen waren, 's avonds en op zondagmiddag. Ik schrok op zodra ze maar even hun stem tegen elkaar verhieven, ik hield mijn vader in de gaten, zijn gezicht, zijn handen. Bij elke plotselinge stilte voelde ik het onheil naderen. Op school vroeg ik me af of ik niet bij thuiskomst zou merken dat het drama had plaatsgehad.

De enkele keer dat ze genegenheid voor elkaar toonden, met een glimlach, een blik van verstandhouding of een grapje, waande ik me terug in de tijd vóór de scène. De scène was dan enkel nog een 'boze droom'. Een uur later besepte ik dat dat teken van genegenheid alleen iets betekende op het moment zelf en geen enkele waarborg voor de toekomst inhield.

In die tijd was er op de radio vaak een raar liedje te horen waarin een plotseling in een saloon uitbrekende vechtpartij werd nagebootst. Eerst was het een poosje stil, met een stem die alleen fluisterde: 'Je kon een speld horen vallen,' daarna barstte het los in geschreeuw en verward gepraat. Telkens greep dat liedje me vreselijk aan. Op een dag liet mijn oom me de detectiveroman zien die hij aan het lezen was: 'Wat zou jij zeggen als je vader van een moord werd beschuldigd en hij onschuldig was?' Ik werd helemaal koud van die vraag. De scène van een drama dat niet was gebeurd, vond ik overal terug.

De scène heeft zich nooit meer voorgedaan. Mijn vader stierf vijftien jaar later, ook op een zondag in juni.

Nu pas realiseer ik me het volgende: misschien hebben mijn ouders de zondagse scène, het optreden van mijn vader met elkaar besproken, hebben ze een verklaring of een excuus gevonden en besloten alles te vergeten. Bijvoorbeeld 's nachts na het vrijen. Deze gedachte komt te laat, net als alle gedachten die je niet op het moment zelf hebt gehad. Ik kan er niets meer mee, behalve dat ik er met terugwerkende kracht aan aflees wat een woordeloze verschrikking die zondag voor mij is geweest.

In augustus streek een Engels gezin ergens in het zuiden van Frankrijk op een verlaten landweg neer om er te kamperen. 's Morgens werden ze vermoord aangetroffen, de vader, sir Jack Drummond, zijn vrouw, lady Ann, en hun dochter Elizabeth. De dichtstbijzijnde boerderij was eigendom van een familie van Italiaanse oorsprong, de Dominici. Eerst werd zoon Gustave van de drie moorden beschuldigd. De Dominici spraken gebrekkig Frans, de Drummonds misschien wel beter dan zij. Van het Engels en Italiaans kende ik alleen 'do not lean outside' en 'e pericoloso sporgersi', de opschriftjes in de trein onder 'ne pas se pencher au-dehors'. Men vond het vreemd dat welgestelde lieden de nacht liever onder de blote hemel doorbrachten dan in een hotel. Ik stelde me voor dat ik samen met mijn ouders dood aan de kant van een weg lag.

Uit dat jaar heb ik nog twee foto's. Op de ene sta ik afgebeeld als communicante. Het is een 'kunstfoto', in zwart-wit, gevat in een bordpapieren band versierd met ingedrukte krullen en overdekt met een vel rijstpapier. Binnenin de handtekening van de fotograaf. Je ziet een meisje met een vol, glad gezicht, uitstekende jukbeenderen, een ronde neus met brede neusvleugels. Een bril met een dik montuur, licht van kleur, reikt tot halverwege de jukbeenderen. De ogen kijken strak in de lens. Het korte, gepermanente haar komt aan de voor- en achterkant tevoorschijn vanonder de muts en aan de muts hangt een losjes onder de kin geknoopte sluier. In de mondhoeken tekent zich een flauwe glimlach af. Een ernstig meisjesgezicht, dat ouder lijkt dan het is vanwege de permanent en de bril. Ze knielt op een bidstoel, haar ellebogen rusten op de gecapitonneerde leuning, en haar handen, stevig en met een ring aan de ringvinger, zijn samengevouwen onder haar wang; om haar handen is een rozenkrans gewonden die neerhangt op het missaal en op de over de bidstoel gelegde handschoenen. Een vaag, vormeloos silhouet in de mousseline jurk met een ceintuur die in een losse strik, net als de muts, om het middel is geknoopt. De indruk dat er onder dit nonnetjeshabijt geen lichaam is, omdat ik me dat lichaam niet kan voorstellen, laat staan het kan voelen zoals ik het mijne nu voel. Verbazing bij de gedachte dat het toch nog steeds hetzelfde lichaam is.

Deze foto dateert van 5 juni 1952. De foto is niet genomen op de dag van mijn plechtige communie, in '51, maar – waarom weet ik niet meer – op de dag van de 'hernieuwing van de belofte', een jaar later, toen de hele ceremonie nog eens in hetzelfde kostuum werd overgedaan.

Op de andere foto, die klein en rechthoekig is, sta ik met mijn vader voor een muurtje versierd met aarden kruiken vol bloemen. De foto is genomen in Biarritz, eind augustus '52, waarschijnlijk op de promenade langs de zee, die je niet ziet, tijdens een groepsreis naar Lourdes. Ik zal niet groter dan één meter zestig zijn geweest, want mijn hoofd komt net boven de schouder van mijn vader uit, die één meter drieënzeventig lang was. Mijn haar is in die drie maanden gegroeid en vormt een soort kroezige kroon, bij elkaar gehouden met een lint om het hoofd. De foto is erg wazig, genomen met het kubusvormige apparaat dat mijn ouders voor de oorlog op een kermis hadden gewonnen. Mijn gezicht en mijn bril zijn moeilijk te onderscheiden maar een brede glimlach is zichtbaar. Ik draag een witte rok en blouse, het uniform dat ik aanhad op het feest van de christelijke schooljeugd. Daaroverheen een jasje met loshangende mouwen. Hier lijk ik mager, schriel, vanwege de rok die rond de heupen strak is en daaronder uitwaaiert. In dit tenue zie ik eruit als een kleine vrouw. Mijn vader draagt een donker colbertje, een licht overhemd en lichte broek, zijn das is donker. Van een glimlach is nauwelijks

sprake, zoals gewoonlijk op foto's heeft hij iets angstigs over zich. Waarschijnlijk heb ik deze foto bewaard omdat wij, anders dan op andere foto's, erop staan als chique mensen, als zomergasten, wat we niet waren. Op geen van beide foto's doe ik mijn mond open om te glimlachen, vanwege mijn onregelmatige, gehavende gebit.

Deze foto's bekijk ik tot ik elke gedachte kwijt ben, alsof ik door maar lang genoeg naar ze te blijven staren kans zou zien in het lijf en het hoofd van dat meisje te kruipen dat eens daar was, op de bidstoel van de fotograaf, in Biarritz, met haar vader. Maar als ik ze nooit eerder onder ogen had gehad en iemand ze mij voor het eerst liet zien, zou ik niet geloven dat ik het was. (Ik weet het zeker, 'ik ben het', ik kan mezelf onmogelijk herkennen, 'ik ben het niet'.)

Tussen de twee foto's zijn amper drie maanden verstreken. De eerste dateert van begin juni, de tweede van eind augustus. Ze verschillen te sterk van formaat en kwaliteit om te wijzen op een onmiskenbare verandering in mijn silhouet en figuur, maar voor mij lijken ze een tijdgrens te markeren: de ene foto, de communicante, is genomen aan het eind van de kindertijd en sluit die af, terwijl de andere de tijd inluidt waarin ik zonder ophouden schaamte zal voelen. Misschien gaat het daarbij alleen maar om de wens in het tijdsverloop van die zomer een nauwkeurige periode af te bakenen, zoals een historicus zou doen. (Als ik zeg 'die zomer' of 'de zomer

van mijn twaalfde levensjaar', dan maak ik tot iets romanesks wat dat voor mij toen evenmin was als de zomer van '95 nu. Geen moment stel ik me voor dat het heden ooit opgenomen zal worden in het sprookjesachtige visioen dat de woorden 'die zomer' suggereren.)

Andere tastbare sporen die ik van dat jaar bezit, zijn:

een ansichtkaart met een zwart-witfoto van Elizabeth II. De kaart is mij cadeau gedaan door de dochter van vrienden van mijn ouders uit Le Havre, die met haar klas voor het kroningsfeest naar Engeland was gegaan. Op de achterkant zit een klein bruin vlekje, dat er al zat toen ik de kaart kreeg en dat ik erg vies vond. Telkens als ik de kaart tegenkwam dacht ik aan het vlekje. Het gezicht van Elizabeth II is en profiel, ze kijkt in de verte, ze heeft zwart, kort, naar achteren gekapt haar en een grote, donker aangezette mond. De linkerhand leunt op een bontmantel, de rechter houdt een waaier vast. Of ik haar mooi vond kan ik me onmogelijk herinneren. Misschien deed die vraag zich ook helemaal niet voor, het was immers een koningin;

een klein roodleren naaigarnituur zonder de bijbehorende accessoires: schaar, haakpen, borduurpriem, enzovoort, een kerstcadeau dat ik liever had dan een onderlegger, want het was nuttiger op school;

een ansichtkaart met het interieur van de kathedraal van Limoges, die ik mijn moeder heb gestuurd tijdens de groepsreis naar Lourdes. In grote letters staat op de achterkant: 'Het hotel in Limoges is heel goed, er komen ontzettend veel buitenlanders. Heel veel kusjes', met mijn voornaam en 'Papa'. Mijn vader schreef het adres. Datum postmerk 22-08-'52;

een boekje met ansichtkaarten: 'De vesting van Lourdes. Pyreneeën-museum', dat ik moet hebben gekocht toen we dat museum bezochten;

de partituur van een liedje, *Voyage à Cuba*, een dubbele pagina blauw papier met, op het omslag, kleine bootjes waarop de namen prijken van de artiesten die het liedje zingen of spelen, Patrice en Mario, de gezusters Étienne, Marcel Azzola, Jean Sablon, enzovoort. Ik zal het wel erg mooi hebben gevonden, aangezien ik er de tekst van wilde hebben en het me gelukt is mijn moeder te overtuigen mij het geld te geven om iets te kopen wat in haar ogen oppervlakkig was en vooral nutteloos voor het leren op school. Mooier dus dan de succesnummers van die zomer, *Ma p'tite folie* en *Mexico*, liedjes die een van de buschauffeurs van de reis naar Lourdes steeds neuriede;

het missaal dat op de communiefoto onder mijn handschoenen te zien is, getiteld *Missel vespéral romain* door

Dom Gaspard Lefebvre – Brugge. Elke bladzijde is in twee kolommen verdeeld, Latijn-Frans, behalve in het midden van het boek, dat plaats biedt aan het ‘ordinarium van de mis’, waar de hele rechterbladzijde in het Frans is en de linker in het Latijn. Het boek opent met een ‘liturgische kalender van de vaste en variabele feestdagen van 1951 tot 1968’. Vreemde jaartallen, zo tijdloos lijkt het boek, alsof het eeuwen geleden geschreven is. Steeds weerkerende woorden zijn mij nog steeds duister, zoals de *secreta*, het *graduale*, de *tractus* (ik kan me niet herinneren dat ik ooit geprobeerd heb ze te begrijpen). Diepe verbazing, onbehagen zelfs, bij het doorbladeren van dit boek dat mij in een esoterische taal geschreven lijkt. Ik herken alle woorden en zou zonder te kijken het hele *Agnus dei* of een ander kort gebed kunnen afratelen, maar ik kan me niet herkennen in het meisje dat elke zon- en feestdag ijverig, misschien vurig de tekst van de mis overlas en het vast als een zonde beschouwde dat niet te doen. Zoals de foto’s het bewijs zijn van mijn lichaam van ’52, zo is het missaal – dat niet toevallig al mijn verhuizingen heeft overleefd – het onweerlegbare, tastbare bewijs van het geloofsuniversum dat toen het mijne was maar dat ik niet meer kan voelen. Eenzelfde gêne heb ik niet bij *Voyage à Cuba*, waarin het gaat om liefde en reizen, twee verlangens die in mijn leven nog altijd actueel zijn. Daarnet heb ik heel tevreden de woorden ervan geneuried: